

تأثیر سرمایه اجتماعی خانوادگی بر انحرافات اجتماعی

سید مهدی اعتمادی فرد^{*}، بهنام لطفی خاچکی^{**}، منصوره مهدیزاده^{***}

چکیده

سرمایه اجتماعی از جمله مفاهیم میانجی تعیین کننده در تبیین زمینه های اجتماعی مختلف همچون آسیب ها و انحرافات اجتماعی است که همزمان با پیچیده تر شدن و افزایش تغییرات در سطوح و ابعاد مختلف، کاربرد بیشتری نیز میان اندیشمندان اجتماعی یافته است. در پژوهش حاضر بر بعد خانوادگی این مفهوم تأکید شده است که منبعث از روابط اجتماعی افراد با خویشاوندان یا بستگان درجه اول است. هدف از مقاله نیز بررسی سازوکارهای اجتماعی مربوط به این بعد از «سرمایه اجتماعی» و تأثیر آن بر میزان انحرافات اجتماعی موجود در جامعه است. روش اصلی به منظور پاسخگویی به پرسش تحقیق، تحلیل ثانویه داده هایی است که در سطح ملی و به تفکیک استان ها در دو دسته در دسترس بوده اند: دسته اول مربوط به پیمایش ملی با شانزده هزار نمونه بوده است که در اواخر سال ۱۳۸۹ انجام شده و تا اوایل سال ۱۳۹۰ به طول انجامیده است؛ دسته دوم مجموعه اطلاعات ثبتی مربوط به آمار وقوع جرائم، انحرافات و آسیب های اجتماعی مختلف در سال ۱۳۸۹ بوده است که از نهادهای رسمی مربوط (از جمله وزارت کشور، شواری عالی انقلاب فرهنگی، معاونت پیشگیری از وقوع جرم قوه قضائیه، نیروی انتظامی و مرکز آمار ایران) اخذ شده اند. نتایج پژوهش حاکی از معناداری تأثیر سرمایه اجتماعی خانوادگی بر میزان کلی انحرافات اجتماعی در استان های کشور است.

کلیدواژه ها: آسیب های اجتماعی، انحرافات اجتماعی، روابط خویشاوندی، روابط با بستگان درجه یک، سرمایه اجتماعی خانوادگی.

* استادیار دانشگاه تهران etemady@ut.ac.ir

** کارشناس ارشد پژوهشگری علوم اجتماعی دانشگاه تهران blotfi66@gmail.com

*** کارشناس ارشد پژوهشگری علوم اجتماعی دانشگاه تهران mehdizadeh_mm@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۹۲/۱۰/۳۰ تاریخ پذیرش: ۹۴/۷/۸

مسائل اجتماعی ایران، سال ششم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۴، صص ۵-۲۵

مقدمه

«سرمایه اجتماعی»^۱ از جمله مفاهیمی است که در آرای جامعه‌شناسان کلاسیک سوبه‌هایی از آن در کانون توجه بوده است، اما به صورت تفصیلی و بسط‌یافته در مطالعات اجتماعی معاصر، همزمان با پیچیده‌تر شدن وضعیت‌های انسانی و بروز تغییرات گسترده در ابعاد مختلف اجتماعی، توجه بیشتر جامعه‌شناسان را جلب کرده است. این مفهوم به ابعاد متنوع و متکثری در حوزه روابط انسانی ناظر است و سوبه‌های مختلفی را شامل می‌شود؛ از این‌رو، پژوهش‌های متعدد به برخی از آنها اشاره دارند. به منظور توضیح‌دادن ابعاد مختلف این مفهوم، سه وجه قابل شناسایی است: «لزومات-انتظارات که به اعتماد منبعث از محیط اجتماعی بستگی دارد، قابلیت جریان اطلاعات برآمده از ساختار اجتماعی و هنجارهایی که ملازم با ضمانت‌های رسمی است» (کلمن، ۱۹۸۸: ۱۱۹).

می‌توان در تعریف دیگری، سرمایه اجتماعی را منابع مفید در دسترس برای کنشگر دانست که از طریق روابط اجتماعی او حاصل می‌گردد (فیلد، ۱۳۸۵: ۲۳). حال این رابطه می‌تواند با دوستان، همکاران، همسایگان یا خویشاوندان برقرار شود که تحقیق حاضر بر نوع اخیر آن تأکید خواهد داشت. تأکید بر بعد خانوادگی به دلیل اهمیت سرمایه‌های حاصل از روابط حوزه خانواده و خویشاوندی در ایران و اهمیتی است که در تبیین دیگر حوزه‌های اجتماعی از جمله آسیب‌ها و انحرافات دارد. به نظر می‌رسد به منظور فهم برخی تحولات و تغییرات مربوط به حوزه انحرافات اجتماعی در ایران چنین بعدی میانجی مناسبی برای تبیین وضعیت باشد.

بیان مسئله و اهمیت تحقیق

شواهد موجود در جامعه حاکی از این واقعیت است که طی یکی دو دهه اخیر، فرسایش شدیدی در سرمایه اجتماعی موجود برای افراد به‌ویژه جوانان، هم درون خانواده و هم بیرون از آن، روی داده است. در خانواده رشد سرمایه انسانی بسیار زیاد شده است؛ به طوری که سطح تحصیلات پیوسته در حال افزایش است؛ ولی به موازات رشد سرمایه انسانی، سرمایه اجتماعی که شاخص برجسته آن حضور بزرگسالان در خانه و میزان گفت‌وگو در باب موضوعات اجتماعی، فرهنگی، علمی، اقتصادی و سیاسی بین والدین و فرزندان است، و نیز میزان دید و بازدیدها با خویشاوندان و بستگان کاهش یافته است. همچنین نگاهی به ابتدای دهه پیشین نیز توجه به انتشار یافته‌های «پیمایش ملی، ارزش‌ها و نگرش‌ها»، که در سال ۱۳۸۰ و تحت سرپرستی دفتر طرح‌های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در ۲۸ استان کشور صورت گرفت، از سطح به‌ظاهر نازل «سرمایه اجتماعی» حکایت می‌کند (مبارکی، ۱۳۸۳: ۶). این میزان از فرسایش و

¹ Social capital

نابودی سرمایه اجتماعی به شکلی است که به نظر می‌رسد افزایش میزان جرم در جامعه طی سال‌های اخیر تا حدی ناشی از تضعیف مناسبات بین گروهی افراد بوده و مشکلات زیادی را برای جامعه فراهم آورده است. به‌علاوه، جامعه شدیداً در معرض تهاجم فردگرایی قرار گرفته که براساس آن منافع فردی بر مصالح جمعی تقدم یافته است (شارع‌پور، ۱۳۸۰: ۱۰۹).

روند تحولات نگرشی و رفتاری در دهه‌های اخیر در ایران براساس داده‌های برآمده از پیمایش‌های ملی، حاکی از کاهش معنادار شاخص‌های مهمی در حوزه سرمایه اجتماعی خصوصاً در میان نخبگان جامعه است. نتایج برخی پژوهش‌های مبتنی بر یافته‌های پیمایش ملی «ارزش‌ها و نگرش‌ها» و تحلیل ثانوی آنها، حاکی از جایگاه نازل سرمایه اجتماعی در ایران در دهه اخیر است (تاجبخش و همکاران، ۱۳۸۲: ۱۵۸). علاوه بر وضعیت کلی سرمایه اجتماعی، برخی پژوهش‌ها بر یافته‌های ملی حاکی از کاهش جایگاه برخی شاخص‌های مهم سرمایه اجتماعی در ایران مبتنی است؛ از جمله اعتماد تعمیم‌یافته اجتماعی در میان عموم ایرانیان به تدریج کاهش یافته است، به‌گونه‌ای که «بی‌اعتمادی اجتماعی از نیمه به حدود ۲/۳ جمعیت افزایش یافته است. این وضعیت در میان دانشجویان و کسانی که دارای تحصیلات عالی هستند بدتر است... در سال ۱۳۸۲، تعداد افرادی که دارای اعتماد عمومی زیادی به دیگران هستند، به حدود ۱۴ درصد از ایرانیان می‌رسد» (اعتمادی فرد، ۱۳۹۲ الف: ۳۷). علاوه بر داده‌های آماری، نظر کارشناسان نیز حاکی از افزایش گسست‌ها و بی‌اعتمادی به سرمایه‌های اجتماعی در سالیان اخیر است (اعتمادی فرد، ۱۳۹۲ ب: ۲۴۴).

با توجه به اهمیت سرمایه اجتماعی و وضعیت آن در سالیان اخیر در ایران، در پژوهش حاضر به دنبال بررسی جنبه‌ای خاص از این مقوله هستیم که از رابطه افراد با خویشاوندان سرچشمه گرفته است. سازوکارهایی که در این زمینه مدنظر هستند، با عنوان «سرمایه اجتماعی خانوادگی»^۱ مورد بحث قرار می‌گیرد. با توجه به جایگاه خانواده و اهمیت روابط خویشاوندی در ایران، نقش این جنبه از سرمایه اجتماعی و تعیین‌کنندگی آن در حیات اجتماعی نیز افزایش می‌یابد. اهمیت این پژوهش از آنجا ناشی می‌شود که سرمایه اجتماعی قدرت و توان قابل ملاحظه‌ای است که از آمادگی روحی-روانی آحاد جامعه برای درگذشتن از منافع شخصی و درگیر شدن در عمل جمعی پدید می‌آید. به بیان دیگر، ثروت و دارایی نهفته‌ای است که به شکل بالقوه در تمام جوامع انسانی وجود دارد و برای شکوفاشدن و به فعل درآمدن، به تحقق شرایطی ویژه نیاز دارد که به‌ندرت و دشواری فراهم می‌آید؛ اما چنانچه به موقع شناسایی و به‌درستی هدایت شود، می‌تواند زمینه‌ساز توسعه کیفی درون‌زا باشد. از سوی دیگر،

¹ Family social capital

سیر نزولی سرمایه اجتماعی و شاخص‌های مهم آن می‌تواند زمینه بروز آسیب‌های اجتماعی از جمله افزایش جرم را فراهم کند. همین امر احتمال بروز آسیب‌های اجتماعی را افزایش می‌دهد و می‌تواند سلامت اجتماعی را مختل سازد؛ از این رو، با توجه به زمینه‌های عینی و تحولات مربوط به سرمایه اجتماعی و شاخص‌های آن در ایران، در پژوهش حاضر زمینه‌های افزایش انحرافات و جرائم اجتماعی تحت تأثیر کاهش «سرمایه اجتماعی خانوادگی» تحت بررسی قرار می‌گیرد.

مبانی و چارچوب نظری تحقیق

سرمایه اجتماعی مفهوم نسبتاً جدیدی در علوم اجتماعی است و به طور خلاصه به معنای مجموعه‌ای از قوانین، هنجارها، الزامات، تعهدات، روابط متقابل و اعتماد حک شده در روابط اجتماعی، ساختارهای اجتماعی و سلسله‌مراتب نهادی جامعه است که اعضای آن را قادر به دستیابی به اهداف جمعی و فردی‌شان می‌سازد (کلمن، ۱۹۸۸: ۱۱۵-۱۰۸؛ نارین، ۱۹۹۸: ۱۰-۱). مفهوم سرمایه اجتماعی برای توصیف روابط اجتماعی افراد آشنا و ناآشنا ایجاد شده است و ویژگی ساختار اجتماعی است و نه ویژگی کنشگران فردی در درون ساختار اجتماعی. از منظر تحلیل شبکه^۱، سرمایه اجتماعی در سطح رابطه‌ای- فردی مطرح است و به شبکه روابط، حمایت‌ها و منابع در دسترس اطلاق می‌شود که با سرمایه‌گذاری افراد در روابط اجتماعی و دستیابی به پیوندهای اجتماعی به دست می‌آید (لین، ۲۰۰۱: ۳۸). در واقع در دیدگاه شبکه، مسئله اصلی روابط است و واحد تشکیل‌دهنده ساخت جامعه شبکه‌های تعاملی هستند. ساخت اجتماعی به مثابه شبکه، از اعضای شبکه و مجموعه‌ای از پیوندها، که افراد را به هم متصل می‌سازد، تشکیل شده است. اعضای شبکه می‌توانند افراد، گروه‌ها یا نهادها باشند (ولمن، ۱۹۸۸: ۱۰۲). پیوندها و روابط که بحث اصلی دیدگاه شبکه‌اند سرمایه اجتماعی محسوب می‌شوند که ریشه آن به ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی برمی‌گردد. در اینجا نیز روابط و پیوندهای درون و بین خانواده، فراهم‌کننده سرمایه اجتماعی برای اعضا خواهد بود. در واقع خانواده می‌تواند منبع مهمی از کنترل اجتماعی غیررسمی و انباشت سرمایه اجتماعی در بحران‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی باشد (مبارکی، ۱۳۸۳: ۱۱۱).

در مبحث انواع سرمایه زمانی آشفتگی و پیچیدگی زیادتر می‌شود که سرمایه اجتماعی، فرهنگی و انسانی با یکدیگر آمیخته شوند. البته بین آنها مشابهتهایی وجود دارد؛ با این حال آنها متفاوت‌اند. یکی از شباهت‌های آنها در این است که این اشکال سرمایه هم برآیند جمعی و هم فردی دارند. با وجود مشابهت‌ها و تفاوت‌های بین سرمایه‌های اجتماعی، فرهنگی و انسانی، می‌توان گفت که این سرمایه‌ها به طور کلی با سرمایه اقتصادی متفاوت‌اند. درحالی‌که موجودی

¹ Network analysis

تأثیر سرمایه اجتماعی خانوادگی بر انحرافات اجتماعی

سرمایه‌های محیطی و فیزیکی و مالی هنگام استفاده فرسوده می‌شوند، سرمایه اجتماعی، فرهنگی و انسانی از طریق استفاده کاهش نمی‌یابند. درحقیقت آنها منابع بیشتری نیز برای سرمایه‌گذاری‌های آینده تولید می‌کنند (اسپلبرگ، ۲۰۰۱: ۹).

سرمایه اجتماعی شکل خاصی از سرمایه انسانی است که بر شبکه‌ها و روابط بین آنها متکی است. سرمایه انسانی فرض را بر منطق اقتصادی و شفاف‌بودن اطلاعات قرار می‌دهد، درحالی‌که سرمایه اجتماعی ارزیابی خود را از دیدگاه ارزش‌ها و هنجارهایی می‌نگرد که به طور اجتماعی شکل گرفته‌اند. برخلاف سرمایه انسانی که بازده را براساس درآمد فرد یا سطوح بهرهوری اندازه‌گیری می‌کند، سرمایه اجتماعی بازده را براساس کیفیت زندگی می‌سنجد (شریفیان ثانی، ۱۳۸۰: ۱۸).

در تحقیقاتی که درباره رابطه سرمایه اجتماعی و مشکلات اجتماعی صورت گرفته است، یکی از مهم‌ترین نکات مطرح‌شده، تأثیر آن بر مشکلات اجتماعی است. فرانسیس فوکویاما به ارتباط سرمایه اجتماعی و مشکلات اجتماعی اشاره‌ای مستقیم دارد و یکی از راه‌های اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی را استفاده از آمارهای انحرافات اجتماعی می‌داند (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۱۹). او یافتن عددی مشخص و مقبول را برای بیان مقدار سرمایه اجتماعی مشکل می‌داند. به نظر او شاید اطلاعاتی درباره گروه‌ها و زیرمجموعه‌های آنها وجود داشته باشد، اما اتفاق نظر مشخصی درخصوص تفاوت‌های کیفی این اطلاعات در دسترس نیست. او برای اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی از روش جایگزینی استفاده می‌کند. به نظر او می‌توان نبود سرمایه اجتماعی را به کمک انحرافات اجتماعی از قبیل میزان جرم و جنایت، فروپاشی خانواده، مصرف مواد مخدر، طرح دعاوی و دادخواهی، خودکشی، فرار از پرداخت مالیات و موارد مشابه به روش‌های مرسوم اندازه‌گیری کرد. فرض بر این است که چون سرمایه اجتماعی وجود هنجارهای رفتاری مبتنی بر تشریک مساعی را منعکس می‌کند، انحرافات اجتماعی نیز بالفعل بازتاب نبود سرمایه اجتماعی خواهد بود (ملاحسنی، ۱۳۸۱: ۳۶). براساس این دیدگاه، مشکلات اجتماعی نشانه‌ای از نبود سرمایه اجتماعی است و معنی ضمنی افزایش آنها، کم‌شدن آن نوع از روابط و مناسبات اجتماعی است که ذخیره و سرمایه اجتماعی محسوب می‌شوند، سرمایه‌ای که اگر وجود داشت یا میزان آن به حد مطلوبی در جامعه جریان داشت، قادر بود کنش‌ها را در زندگی اجتماعی بارور، مستعد و توانا سازد.

البته باید توجه داشت آنچه در اینجا به طور ضمنی بدان اشاره شده است، تأثیر انحرافات اجتماعی بر سرمایه اجتماعی است؛ درحالی‌که آنچه تحقیق حاضر به دنبال تحلیل آن است، تأثیر سرمایه اجتماعی بر میزان جرائم و آسیب‌های اجتماعی در سطح جامعه است. هرچند همبستگی بین این دو مفهوم ما را به این نتیجه نزدیک می‌کند که در هر جامعه‌ای که شاهد میزان پایین سرمایه اجتماعی باشیم، در مقایسه با جامعه‌ای با سرمایه اجتماعی بالا، قاعدتاً

بایست شاهد بروز آسیب‌ها و انحرافات اجتماعی بیشتری باشیم؛ اما به‌لحاظ نظری پژوهش حاضر به دنبال بررسی جهت این اثرگذاری به شکلی خواهد بود که انحرافات اجتماعی به منزله متغیر وابسته دیده شود، نه صرفاً وجود نوعی هم‌تغییری متقابل بین این دو متغیر. بنابراین انتظار می‌رود با مطالعه علمی و شناخت دقیق سرمایه اجتماعی، به‌ویژه در حوزه خانواده به مثابه موضوع مورد تأکید تحقیق حاضر، در میان اقشار مختلف جامعه می‌توان از این مفهوم در تحلیل مسائل اجتماعی و فرهنگی در جایگاه متغیر مستقل و پیش‌بینی‌کننده بهره گرفت.

اندیشمند دیگری که در این حوزه آرای درخور تأملی دارد رابرت پوتنام است. او تأکید زیادی بر نحوه تأثیر سرمایه اجتماعی بر رژیم‌های سیاسی و نهادهای دموکراتیک مختلف دارد. او سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از مفاهیمی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها می‌داند که موجب ایجاد ارتباط و مشارکت بهینه اعضای اجتماع می‌شود و در نهایت منافع متقابل آنان را تأمین خواهد کرد. به عبارت دیگر، وجود تعاملاتی که افراد را به ساختن اجتماع سوق می‌دهد، آنها را به یکدیگر متعهد می‌کند و از این طریق به کالبد اجتماعی پیوند می‌دهد و نیز احساس تعلق، تجربه واقعی و ملموس شبکه اجتماعی، روابط مبتنی بر اعتماد و تساهل ناشی از آن، منافع عظیمی را برای افراد جامعه فراهم می‌کند. از این منظر آنچه ما را به موضوع تحقیق حاضر نزدیک می‌کند این است که طبق برخی نظریات تبیین‌کننده انحرافات اجتماعی، کج‌رفتاری زمانی واقع می‌شود که پیوند فرد و جامعه ضعیف باشد یا گسسته شود. مهم‌ترین عنصری که این پیوند را شکل می‌دهد وابستگی و احساس تعلق و تعهد به دیگران است که مبنای اصلی درونی‌کردن هنجارها به شمار می‌رود. بنابراین می‌توان پذیرفت که هرچه پیوندها و روابط بین خانواده‌ها قوی‌تر باشد، نشان‌دهنده وابستگی و تعلق بیشتر اعضا به شبکه خویشاوندی و التزام قوی‌تر به هنجارها و در نتیجه دوری‌گزیدن بیشتر از انواع بزهکاری‌ها و انحرافات اجتماعی است.

در کل به باور پوتنام سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از این ویژگی‌های زیر است:

- وجود شبکه‌های اجتماعی: که دربرگیرنده تعاملات انسانی در اجتماعات از طریق انجمن‌ها، کلیساها و سازمان‌ها و شبکه‌های دیگر (و از جمله خانواده) باشد،
- درگیری مدنی: مشارکت افراد در فرایندهای محلی و استفاده از شبکه‌های بالا،
- هویت مدنی: احساس مشارکت برابر در درون محله‌ها،
- روابط متقابل: کمک و مساعدت متقابل میان اعضای محله‌ها،
- اعتماد متقابل: نقطه مقابل ترس (کریساتاکیس و گامارانیکو، ۲۰۰۴: ۴۴).

با کمی دقت می‌توان تقریباً همه عناصر پیش‌گفته را در روابط بین خانواده‌ها، در قالب سرمایه اجتماعی خانوادگی مشاهده کرد. پوتنام در مطالعاتش به پیوستگی منفی قوی بین

جرائم خشن و سرمایه اجتماعی دست پیدا کرده و مدعی است که با افزایش سرمایه اجتماعی، در صورت برابری بقیه شروط سطوح جرم و خشونت پایین خواهد آمد (عباس‌زاده و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۵۸).

از دیگر متفکرانی که در حوزه سرمایه اجتماعی از نظریه پردازان محسوب می‌شود جیمز کلمن است. به اعتقاد او، سرمایه اجتماعی برای رشد عاطفی و فکری افراد بسیار مهم است؛ به‌ویژه سرمایه اجتماعی مرتبط با خانواده که عبارت است از روابط بین فرزندان و والدین. به عقیده او سرمایه اجتماعی درون خانواده، به دو عامل حضور فیزیکی بزرگسالان در خانواده و وجود رابطه قوی بین فرزندان و والدین مربوط می‌شود (گلچین و حیدری، ۱۳۹۱: ۱۸۳). این واقعیت دارد که فرزندان به‌شدت تحت تأثیر سرمایه انسانی خانواده قرار دارند، ولی این سرمایه انسانی ممکن است به نتایج نامطلوبی منجر شود؛ اگر والدین بخش مهمی از زندگی فرزندان به حساب نیایند یا اگر این سرمایه انسانی به صورت گسترده‌ای در کارهای بیرون از خانواده صرف شود. این بدین معنی است که اگر سرمایه انسانی والدین به‌وسیله سرمایه اجتماعی آنها کامل نشود، رشد فکری، شخصیتی و عاطفی اعضای خانواده با مشکل مواجه خواهد شد. سرمایه اجتماعی در خانواده‌ها امکان دسترسی اعضا به سرمایه انسانی فراهم می‌کند و به همین دلیل غیبت فیزیکی و کم‌توجهی والدین به فرزندان نقص ساختاری در سرمایه اجتماعی خانواده تعبیر می‌شود و این نوع نقص اکثراً در خانواده‌های هسته‌ای عصر کنونی و خانواده‌های تک‌والد مشاهده می‌شود (کلمن، ۱۹۸۸: ۱۰۰). باید دانست این کم‌توجهی در خانواده «راهیابی»^۱ (خانواده‌ای که فرد در آن متولد می‌شود) خود می‌تواند باعث جدایی هرچه بیشتر خانواده فرزندی^۲ (خانواده‌ای که با ازدواج فرد تشکیل می‌شود) از یکدیگر شود و تاحدی استحکام و ثبات خانواده را دچار ضعف کند. این امر بر افراد نیز اثر خواهد داشت، تأثیری که در بارزترین شکل خود می‌تواند با کاهش کنترل اجتماعی خانواده بر اعضا، زمینه بروز برخی آسیب‌های اجتماعی را فراهم آورد.

کلمن بر این نکته تأکید می‌کند که حتی با حضور فیزیکی والدین، احتمال دارد که فقدان سرمایه اجتماعی در خانواده به وجود آید. اگر به هر دلیلی روابط قوی بین والدین و فرزندان وجود نداشته باشد، میزان سرمایه اجتماعی در خانواده کاهش می‌یابد و این یعنی اینکه هر نوع سرمایه انسانی هم که در والدین وجود داشته باشد، فرزندان به دلیل فقدان سرمایه اجتماعی از آن بی‌بهره خواهند ماند. به عقیده کلمن، فقدان سرمایه اجتماعی می‌تواند بر فرزندان تأثیرات

¹ Orientation

² Procreation

منفی بگذارد. فرزندان که در خانواده‌های اجتماعی سطح پایین زندگی می‌کنند، هم از لحاظ سطح فکری و هم از بعد شخصیتی و عاطفی دچار مشکل خواهند شد، مشکلاتی که در آینده می‌تواند آنها را به سوی انواع آسیب‌ها و کجرفتاری‌های اجتماعی سوق دهد. تحقیق حاضر نیز تلاش می‌کند میزان این سرمایه اجتماعی برگرفته از روابط بین خانوادگی را و تأثیر آن را بر انحرافات اجتماعی تحلیل کند.

به نظر کلمن، سرمایه اجتماعی به طور خاصی از طریق پیوندهای نخستین مثل خویشاوندی بروز می‌کند. ریشه‌های مؤثرترین اشکال سرمایه اجتماعی به روابط ایجاد شده در دوران کودکی برمی‌گردد. بنابراین کلمن بر این باور است که سرمایه اجتماعی، به‌واسطه فرایندهایی که پیوندهای خویشاوندی را از بین می‌برند، از جمله طلاق و جدایی یا مهاجرت، تضعیف می‌شوند. وقتی خانواده‌ها شبکه فعلی خویشاوندی، دوستی و تماس‌های دیگر خود را کنار می‌گذارند، ارزش سرمایه اجتماعی‌شان کاهش پیدا می‌کند (فیلد، ۱۳۸۵: ۱۸۱). با این توضیح و با توجه به تأثیری که سرمایه اجتماعی بر کاهش آسیب‌ها و انحرافات اجتماعی دارد، می‌توان به این نتیجه نزدیک شد که روابط و پیوندهای بین خانواده‌ها، به‌واسطه فراهم‌آوری و ایجاد سرمایه اجتماعی درخور توجه برای اعضا، می‌تواند باعث جلوگیری از روی آوردن آنها به انواع کجروی‌ها و بزهکاری‌ها شود.

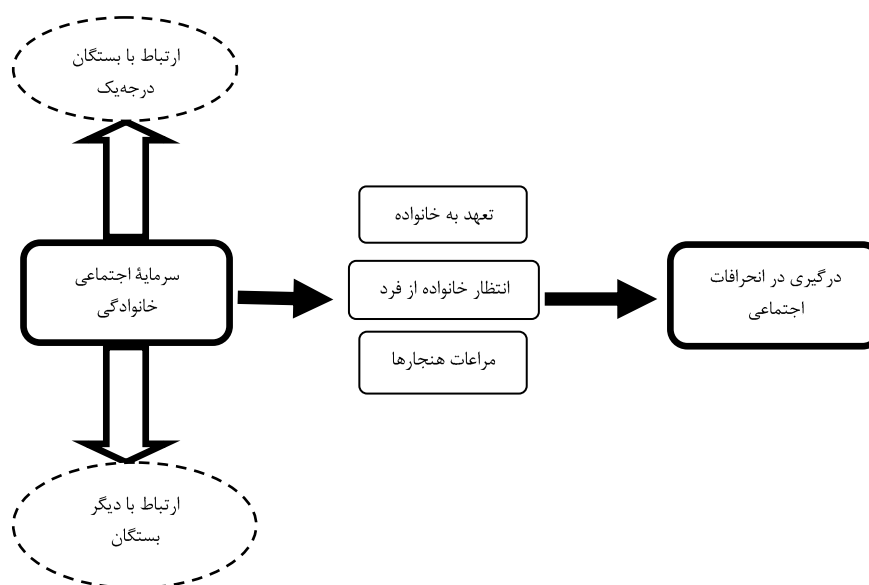
در طراحی الگوی نهایی با تأکید بر سرمایه خانوادگی، باید به سه عنصر اساسی در بحث کلمن از سرمایه اجتماعی توجه کرد: تعهدات، انتظارات و هنجارهای همراه با ضمانت اجرایی. این سه ویژگی مبین این نکته هستند که چگونه ساختار اجتماعی گروه می‌تواند به منزله منبعی برای افراد آن گروه عمل کند. او سرمایه اجتماعی را شامل «دانش، فهم‌ها، هنجارها، قواعد و انتظارات موجود درباره الگوهای کنش متقابل» می‌داند که گروه‌ها و افراد را به سوی فعالیت‌های متناوب سوق می‌دهد. در اینجا لازم است اشاره کنیم که به‌واسطه همین تعهدات فرد به خانواده و انتظارات خانواده از فرد است که افزایش سرمایه اجتماعی خانوادگی در اعضا، مراعات بیشتر ارزش‌ها و هنجارهای موجود در سطح جامعه و عدم تخطی از آنها می‌انجامد. این ارتباط می‌تواند در نهایت به کاهش آسیب‌ها منجر شود. با توجه به ابعاد موضوع پژوهش، نباید گستره شبکه روابط خانوادگی را از نظر تأثیری که بر میزان انحرافات اجتماعی دارد به یک شکل ببینیم؛ بدین معنی که می‌توان ارتباطی که افراد با بستگان خود دارند، با توجه به اینکه خویشاوندان فرد چه نسبتی با وی دارند، در دو دسته جای داد. در واقع به‌لحاظ نظری نیز سرمایه اجتماعی خانوادگی فرد می‌تواند تقسیم‌بندی‌های مختلفی از جمله درون‌گروهی و برون‌گروهی داشته باشد. البته از آنجایی که این تقسیم‌بندی وقتی وارد حوزه خانواده می‌شود، شکلی دیگر به خود می‌گیرد. در اینجا نیز سعی کرده‌ایم براساس درجه نزدیکی بستگان فرد به او، سرمایه اجتماعی خانوادگی را در دو سطح «سرمایه اجتماعی مرتبط با بستگان

تأثیر سرمایه اجتماعی خانوادگی بر انحرافات اجتماعی

درجه یک» و «سرمایه اجتماعی مرتبط با دیگر بستگان» بینیم. از این رو، به لحاظ نظری بین سرمایه اجتماعی خانوادگی و میزان انحرافات اجتماعی رابطه معکوس و غیرمستقیم وجود دارد. به عبارت دیگر، هرچقدر میزان سرمایه اجتماعی خانوادگی افزایش یابد، انتظار داریم به دلیل شبکه‌ای از انتظارات، هنجارها و ضمانت‌های اجرایی میان اعضا از میزان انحرافات و آسیب‌های اجتماعی کاسته شود. همچنین پیش‌بینی می‌شود سرمایه اجتماعی مرتبط با بستگان درجه یک، اثر بیشتر و قوی‌تری در مقایسه با سرمایه اجتماعی مرتبط با دیگر بستگان، بر کاهش انحرافات اجتماعی در سطح جامعه داشته باشد. بدین ترتیب فرضیات اصلی تحقیق نیز شامل این موارد است:

- بین «سرمایه اجتماعی مرتبط با بستگان درجه یک» و میزان انحرافات اجتماعی رابطه معکوس وجود دارد.
  - بین «سرمایه اجتماعی مرتبط با دیگر بستگان» و میزان انحرافات اجتماعی رابطه معکوس وجود دارد.
  - اثر «سرمایه اجتماعی مرتبط با بستگان درجه یک» بر میزان انحرافات اجتماعی، قوی‌تر از اثر «سرمایه اجتماعی مرتبط با دیگر بستگان» بر آن است.
- براساس مجموع مباحث پیش گفته می‌توان مدل نظری مقاله حاضر را در قالب شکل ۱ نشان داد.

شکل ۱. مدل نظری تحقیق

روش تحقیق

روش این پژوهش تحلیل ثانویه^۱ به معنای استفاده از داده‌هایی است که مؤسسات یا محققان دیگری گردآوری کرده‌اند. با دستیابی به این اطلاعات کل مراحل ساختن پرسش‌نامه، اجرای آن و نمونه‌گیری حذف می‌شود. روش تحلیل ثانویه با مزیت سرعت بیشتر، هزینه کمتر و نمونه عالی، میدان تحقیق را روی طیف گسترده‌ای از محققان باز می‌کند. همچنین این روش امکان تحلیل مقایسه‌ای و طولی را نیز به پژوهشگر می‌دهد (دواس، ۱۳۸۵: ۸۱ و ۸۳). در روش تحلیل ثانویه به جای مراجعه به یک جامعه آماری مشخص، به جمع‌آوری اطلاعات از تحقیقات پیشین و یافته‌های آنها تبیین و تحلیل مدل نظری و فرضیات پرداخته می‌شود.

باید توجه داشت که تحلیل ثانویه عمدتاً مبتنی بر مطالعه درجه دوم معتبر از داده‌هایی است که به منظور دیگری گردآوری شده‌اند. هاکیم این روش را چنین تعریف می‌کند: «هر تحلیل بعدی از مجموعه اطلاعات موجودی است که تفسیر، نتیجه‌گیری یا شناختی افزون بر گزارش اول یا متفاوت با آن ارائه نماید. یکی از مزایای تحلیل ثانوی این است که محقق را به تفکر بیشتر درباره مطالب اساسی و اهداف نظری مطالعه می‌کشد تا در مورد مسائل روش‌شناسی گردآوری داده‌های جدید». این خود یکی از دلایل اعتبار این روش است (بیکر، ۱۳۸۹: ۳۰۷ و ۳۰۸). عموماً تحلیل ثانویه استفاده از داده‌های گردآوری‌شده پیمایشی برای مطالعه موضوعی جدا از موضوع محقق اول است که در اینجا نیز به همین منظور از این روش استفاده می‌کنیم.

در این تحقیق جهت بررسی مدل نظری بحث، از دو دسته داده که هر دو در سطح ملی و به تفکیک استان‌ها در دسترس بوده‌اند استفاده شده است: دسته اول مربوط به یک پیمایش ملی با شانزده‌هزار نمونه بوده که در اواخر سال ۱۳۸۹ انجام شده است و تا اوایل سال بعد به طول انجامیده است؛ دسته دوم مجموعه اطلاعات ثبتی مربوط به آمار وقوع جرائم، انحرافات و آسیب‌های اجتماعی مختلف در سال ۱۳۸۹ است که از نهادهایی مانند وزارت کشور، شورای عالی انقلاب فرهنگی، معاونت پیشگیری از وقوع جرم قوه قضائیه، نیروی انتظامی و مرکز آمار ایران اخذ شده‌اند. تحلیل ثانویه تحقیق حاضر با کمک مجموعه اطلاعات مزبور انجام گرفته است.

در این تحقیق استان‌ها در کانون توجه خواهند بود و میزان آسیب‌های اجتماعی و نیز شاخص‌های مربوط به سرمایه اجتماعی خانوادگی، با همین تفکیک تحت بررسی قرار خواهند گرفت، اما واحد تحلیل همان افراد هستند. در واقع براساس پیمایش ملی مورد استفاده، در نهایت به این نتیجه می‌رسیم که میزان سرمایه اجتماعی خانوادگی در یک استان مشخص بالاتر یا پایین‌تر از استان دیگر است و درباب میزان جرائم و آسیب‌های اجتماعی نیز در پایان به چنین نتیجه‌ای دست

¹ Secondary analysis

تأثیر سرمایه اجتماعی خانوادگی بر انحرافات اجتماعی

خواهیم یافت. باید دانست که واحد مشاهده در پیمایش ملی تحت بررسی فرد بوده و نیز میزان جرائم نیز با تقسیم تعداد جرائمی که هر فرد مرتکب شده است، بر جمعیت کل استان محاسبه شده است؛ با وجود این از آنجاکه تحلیل نهایی براساس نمره استان‌ها در متغیر وابسته و مستقل صورت گرفته است، واحد تحلیل در سطح اجتماعی (استان) خواهد بود.

در ادامه باید توضیح داد که در این تحقیق شاخص «سرمایه اجتماعی خانوادگی» چگونه به دست آمده است. در پیمایش ملی پیش‌گفته گویه‌هایی وجود داشت که با ترکیب آنها شاخص بیان‌شده به دست آمد. این گویه‌ها در جدول ذکر شده است.

جدول ۱. گویه‌های مرتبط با شاخص «سرمایه اجتماعی خانوادگی» در پیمایش ملی

گویه‌ها	پاسخ‌ها
۱. آیا در بین بستگان درجه یک/ دیگر بستگان شما فردی وجود دارد که با او قطع رابطه کرده باشید؟	بله/ خیر
۲. شما با بستگان درجه یک/ دیگر بستگان خود که در روستا یا شهرتان سکونت دارند/ ندارند بیشتر چگونه ارتباط برقرار می‌کنید؟	ندارم/ حضوری/ تلفنی/ از طریق نامه یا اینترنت/ رابطه ندارم
۳. شما به طور متوسط در هر ماه با بستگان درجه یک/ دیگر بستگان خود که در روستا یا شهرتان سکونت دارند/ ندارند چند مرتبه در ارتباط هستید؟	ندارم/ با هم زندگی می‌کنیم/ بیش از دو بار/ یک یا دو بار/ رابطه ندارم

با کمک گویه‌های مزبور شاخصی به دست آمد که در ادامه سعی می‌کنیم نحوه محاسبه آن را توضیح دهیم. بعد از اینکه همه گویه‌های مشخص شده در جدول نمره خود را به دست آوردند، می‌توانیم با توجه به اینکه کدامیک از گویه‌ها در محاسبه نمره نهایی شاخص اهمیت بیشتری دارد، در به دست آوردن نمره شاخص، که حاصل میانگین مجموع گویه‌ها است، ضریب گویه مقصود را لحاظ کنیم. از طریق شاخص ذکر شده در بالا می‌خواهیم به یک مقدار عددی دست پیدا کنیم که جایگاه هر استان را در بین دیگر استان‌ها نشان دهد. در جدول ۲ ماتریس عملیاتی شاخص ارائه شده است:

جدول ۲. ماتریس عملیاتی شاخص «سرمایه اجتماعی خانوادگی»

متغیر	ابعاد	خرده بعد	نحوه سنجش	پاسخ
«سرمایه اجتماعی خانوادگی»	رابطه با بستگان درجه یک	قطع رابطه با بستگان درجه یک	آیا در بین بستگان درجه یک شما فردی وجود دارد که با او قطع رابطه کرده باشید؟	بله=۱۰۰- خیر=۱۰۰
		رابطه با بستگان درجه یک ساکن در شهر یا روستای محل سکونت پاسخگو	با بستگان درجه یک خود که در روستا یا شهرتان سکونت دارند بیشتر چگونه ارتباط برقرار می‌کنید؟ / به طور متوسط در هر ماه با بستگان درجه یک خود که در روستا یا شهرتان سکونت دارند چند مرتبه در ارتباط هستید؟	حضور؛ بیش از دوبار در ماه=۱۰۰ یک یا دوبار در ماه=۵۰ تلفنی؛ بیش از دو بار در ماه=۴۰ یک یا دو بار در ماه=۲۰ عدم ارتباط=۰
		رابطه با بستگان درجه یک غیر ساکن در شهر یا روستای محل سکونت پاسخگو	با بستگان درجه یک خود که در روستا یا شهرتان سکونت ندارند بیشتر چگونه ارتباط برقرار می‌کنید؟ / به طور متوسط در هر ماه با بستگان درجه یک خود که در روستا یا شهرتان سکونت ندارند چند مرتبه در ارتباط هستید؟	حضور؛ بیش از دوبار در ماه=۱۰۰ یک یا دوبار در ماه=۵۰ تلفنی؛ بیش از دو بار در ماه=۴۰ یک یا دو بار در ماه=۲۰ عدم ارتباط=۰
	رابطه با دیگر بستگان	قطع رابطه با دیگر بستگان	آیا در بین دیگر بستگان شما فردی وجود دارد که با او قطع رابطه کرده باشید؟	بله=۱۰۰- خیر=۱۰۰
		رابطه با دیگر بستگان ساکن در شهر یا روستای محل سکونت پاسخگو	با دیگر بستگان خود که در روستا یا شهرتان سکونت دارند بیشتر چگونه ارتباط برقرار می‌کنید؟ / به طور متوسط در هر ماه با دیگر بستگان خود که در روستا یا شهرتان سکونت دارند چند مرتبه در ارتباط هستید؟	حضور؛ بیش از دوبار در ماه=۱۰۰ یک یا دوبار در ماه=۵۰ تلفنی؛ بیش از دو بار در ماه=۴۰ یک یا دو بار در ماه=۲۰ عدم ارتباط=۰
		رابطه با دیگر بستگان غیر ساکن در شهر یا روستای محل سکونت پاسخگو	با دیگر بستگان خود که در روستا یا شهرتان سکونت ندارند بیشتر چگونه ارتباط برقرار می‌کنید؟ / به طور متوسط در هر ماه با دیگر بستگان خود که در روستا یا شهرتان سکونت ندارند چند مرتبه در ارتباط هستید؟	حضور؛ بیش از دوبار در ماه=۱۰۰ یک یا دوبار در ماه=۵۰ تلفنی؛ بیش از دو بار در ماه=۴۰ یک یا دو بار در ماه=۲۰ عدم ارتباط=۰
	شاخص	میانگین شش خرده بعد	از ۱۰۰ تا ۰	

در باب ارتباط با خویشاوندان باید توضیحاتی داده شود. از یک جهت ما با دو نوع گویند روبه‌رویم: گوینده‌های مربوط به شیوه برقراری ارتباط و گوینده‌های مربوط به میزان برقراری ارتباط با خویشاوندان. باید توجه داشت که بررسی این دو نوع گویند در ارتباط با هم معنا پیدا می‌کند. در واقع بین دو گروه سؤال باید رابطه‌ای برقرار کرد؛ برای مثال کسی که تلفنی دوبار در ماه با خویشاوندان رابطه دارد، با کسی که حضوری و دوبار در ماه با خویشاوندان ملاقات می‌کند

تفاوت بسیار دارد. همچنین کسی که با خویشاوندانش زندگی می‌کند و با آنها ارتباط حضوری دارد، با شخصی که دور از آنها زندگی می‌کند و با آنها ارتباط تلفنی دارد متفاوت‌اند. بنابراین پیوند این دو گروه سؤال هم باید دیده شود. بدین منظور، در توضیح عملیاتی کردن این شاخص، موارد گفته‌شده از طریق بررسی جدول‌های تقاطعی گویه‌های شماره ۲ و ۳ در جدول ۱ به تفکیک آمده است که با این کار در ضریب‌دهی نهایی، می‌توانیم شاخص عددی مناسبی برای هر استان ارائه کنیم. همچنین از آنجاکه ارتباط با بستگان در جداول نسبت به ارتباط با دیگر بستگان و نیز ارتباط با بستگانی که در شهر یا روستای محل سکونت پاسخگو زندگی می‌کنند نسبت به بستگانی که در شهر یا روستای محل سکونت پاسخگو زندگی نمی‌کنند اهمیت یکسانی ندارد، بنابراین در محاسبه نمره شاخص این تفاوت در نظر گرفته شده است. ارتباط از طریق نامه یا اینترنت نیز به دلیل فراوانی کمتر از یک‌درصد در محاسبه نمره شاخص کنار گذاشته شد. جهت محاسبه شاخص جرائم و آسیب‌های اجتماعی نیز با استفاده از داده‌های ثبتی و رسمی موجود، آمارهای مربوط به نزاع و درگیری، سرقت، جرائم مرتبط با مواد مخدر، طلاق، اختلافات خانوادگی، فرار از منزل و انحرافات جنسی از نهادهای مختلفی همچون سازمان تحقیقات و مطالعات ناجا، معاونت امور اجتماعی و شوراهای وزارت کشور، معاونت پیشگیری از وقوع جرم قوه قضائیه، مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه و مرکز آمار ایران اخذ شده است. از آنجاکه میزان این انحرافات در هر صدهزار نفر محاسبه شده است، برای اینکه امکان توصیف و مقایسه هریک از آسیب‌ها را با یکدیگر داشته باشیم، آنها را از صفر تا ۱۰۰ استاندارد می‌کنیم. انجام این کار دارای دو مزیت اصلی است؛ اول اینکه شاخص‌ها و متغیرهای گوناگون، استاندارد در حد فاصل ۱۰۰ را با یکدیگر مقایسه‌پذیر کرده است و دوم اینکه درک و فهم آنها را برای محقق و خواننده اثر آسان‌تر می‌سازد (باباخانی، ۱۳۸۸: ۱۰۵). البته ذکر این نکته نیز ضروری است که پس از تبدیل داده‌ها به اعداد استاندارد، از تغییر نکردن توزیع متغیرها اطمینان حاصل شد. استانداردسازی با فرمول ذیل صورت گرفته است:

$$\text{متغیر جدید} = \frac{\text{مینیمم - متغیر قدیم}}{\text{مینیمم} - \text{ماکزیمم}} \times 100$$

درباره اعتبار تحقیق، با توجه به اینکه این پژوهش با روش تحلیل ثانویه انجام شده است، نمی‌توان از روش‌های آماری مرسوم همچون تحلیل عامل برای اثبات اعتبار شاخص ساخته‌شده سود جست، بلکه باید بر دقت جمع‌آوری اطلاعات موجود و اعتبار اطلاعات ثانویه تأکید کرد. درباب بخش اول داده‌ها، یعنی پیمایش ملی پیش‌گفته، باید گفت روش نمونه‌گیری این طرح بسیار دقیق است و حجم آن در هر استان به بیش از ۵۰۰ مورد می‌رسد. بنابراین براساس این

پیمایش ملی به‌راحتی می‌توانیم تحلیل استانی ارائه کنیم و برطبق شاخص‌های به دست‌آمده از گویه‌ها و سؤالات موجود در پرسش‌نامه این طرح، قضاوت کنیم که جایگاه یک استان در کنار بقیه استان‌ها از نظر شاخص‌های تحت بررسی چگونه است. درباب میزان اعتبار بخش دوم پژوهش که برای به‌دست‌آوردن شاخصی که نشان‌دهنده میزان آسیب‌های اجتماعی باشد، از داده‌های ثبتی و رسمی موجود، که از نهادهای معتبر مختلفی اخذ شده‌اند، استفاده شده است. در زمینه پایایی تحقیق نیز باید توجه داشت که از یک جهت شیوه گردآوری اطلاعات مربوط به هر دو بخش تحقیق، یعنی سرمایه اجتماعی خانوادگی و انحرافات اجتماعی، نزدیک به هم است؛ به عبارت دیگر، در پیمایش مورد استفاده در این تحقیق، از آنجایی که شاخص‌های مورد استفاده در سطح استان تحت بررسی قرار می‌گیرد و اطلاعات جمع‌آوری شده در سطح شهرها و روستاهای هر استان، براساس نمونه‌گیری با خطای پایین به‌دست آمده است، خطاهای تصادفی موجود در هنگام محاسبه شاخص برای هر استان، یکدیگر را خنثی می‌کنند و این خود باعث تأمین اعتبار تحقیق می‌شود. درباب آمار مرتبط با انحرافات اجتماعی در سطح استان‌ها نیز دقیقاً همین اتفاق می‌افتد و با خنثی‌شدن خطاهای تصادفی موجود در گردآوری آمار جرائم، مقایسه این دو مقوله دارای پایایی بالایی خواهد بود.

تحلیل نتایج و یافته‌ها

در این قسمت به آزمون فرضیات تحقیق می‌پردازیم و با استفاده از رگرسیون خطی چندمتغیره با روش ورود همزمان، سعی می‌کنیم تأثیر هر یک از متغیرهای تحقیق را بر یکدیگر شناسایی کنیم. پیش از آن، نتایج توصیفی تحقیق را به طور مختصر ذکر می‌کنیم. همان‌طور که توضیح داده شد، سه متغیر اصلی در تحقیق ساخته شده‌اند که در جدول بعدی توصیف آنها در بین استان‌ها خواهد آمد.

جدول ۳. آماره‌های توصیفی شاخص‌های اصلی تحقیق

شاخص‌ها	انحرافات اجتماعی	سرمایه اجتماعی بستگان درجه یک	سرمایه اجتماعی دیگر بستگان
آماره‌های توصیفی			
میانگین	۲۳/۶۰۷۲	۵۴/۴۱۴۸	۴۳/۳۵۰۵
خطای استاندارد میانگین	۳/۵۶۲۲۶	۰/۷۱۷۴۹	۰/۸۹۱۳۲
میانه	۱۹/۱۴۴۴	۵۳/۹۹۴۸	۴۲/۵۰۰۹
انحراف معیار	۱۹/۵۱۱۲۹	۳/۹۳۹۸۶	۴/۸۸۱۹۴
واریانس	۳۸۰/۶۹۰	۱۵/۴۴۴	۲۳/۸۳۳
چولگی	۲/۳۷۹	-۰/۰۲۵	-۰/۰۶۷
خطای استاندارد چولگی	۰/۴۲۷	-۰/۴۲۷	-۰/۴۲۷
کشدگی	۷/۳۲۴	۰/۵۷۸	-۰/۳۰۱
خطای استاندارد کشدگی	۰/۸۳۳	۰/۸۳۳	۰/۸۳۳
دامنه	۱۰۰	۱۷/۵۷	۱۹/۳۲
کمینه	۰	۴۴/۳۲	۳۳/۶۱
بیشینه	۱۰۰	۶۱/۸۹	۵۲/۹۳
مجموع	۷۰۸/۲۲	۱۶۳۲/۴۵	۱۳۰۰/۵۱

تأثیر سرمایه اجتماعی خانوادگی بر انحرافات اجتماعی

در جدول ۳، تمام آماره‌های مربوط به سه شاخص فاصله‌ای تحقیق را مشاهده می‌کنیم. در جدول بعدی با کمک تحلیل خوشه‌ای، استان‌ها را از نظر وضعیت این شاخص‌ها به پنج گروه تقسیم کردیم و نتایج براساس روش پیوند درون‌گروهی^۱ به‌دست آمد.

جدول ۴- گروه‌بندی استان‌ها بر اساس سه شاخص اصلی تحقیق

استان‌های هر گروه	گروه	
خوشه ۱: آذربایجان شرقی، آذربایجان غربی، سیستان و بلوچستان، بوشهر، زنجان، کرمان، ایلام، چهارمحال و بختیاری، کردستان، مازندران، هرمزگان، خراسان جنوبی.	بسیار پایین	انحرافات اجتماعی
خوشه ۲: کهگیلویه و بویراحمد، اردبیل، خوزستان، گیلان، قزوین، لرستان، گلستان، همدان، خراسان شمالی.	نسبتاً پایین	
خوشه ۳: خراسان رضوی، قم، فارس، اصفهان، یزد، مرکزی.	متوسط	
خوشه ۵: کرمانشاه، سمنان.	نسبتاً بالا	
خوشه ۴: تهران.	بسیار بالا	
خوشه ۴: تهران.	بسیار پایین	بستگان سرمایه اجتماعی یک
خوشه ۵: گیلان.	نسبتاً پایین	
خوشه ۱: آذربایجان شرقی، ایلام، چهارمحال و بختیاری، مازندران، هرمزگان، قزوین، اصفهان، فارس، قم، مرکزی، سمنان.	متوسط	
خوشه ۲: آذربایجان غربی، زنجان، سیستان و بلوچستان، کرمان، خراسان شمالی، خوزستان، لرستان، همدان، خراسان رضوی، یزد، کرمانشاه.	نسبتاً بالا	
خوشه ۳: بوشهر، خراسان جنوبی، کردستان، اردبیل، کهگیلویه و بویراحمد، گلستان.	بسیار بالا	
خوشه ۵: قم، مرکزی، تهران.	بسیار پایین	سرمایه اجتماعی دیگر بستگان
خوشه ۱: آذربایجان شرقی، چهارمحال و بختیاری، مازندران، هرمزگان، قزوین، اصفهان، فارس، سمنان، آذربایجان غربی، زنجان، کرمان، خراسان شمالی، لرستان، خراسان رضوی، یزد، گیلان.	نسبتاً پایین	
خوشه ۳: ایلام، سیستان و بلوچستان، خوزستان، همدان، کهگیلویه و بویراحمد، گلستان.	متوسط	
خوشه ۴: کرمانشاه، بوشهر، کردستان.	نسبتاً بالا	
خوشه ۲: خراسان جنوبی، اردبیل.	بسیار بالا	

در جدول ۴ استان‌های مختلف را به پنج خوشه و طبقه تقسیم کردیم که جایگاه هر استان با اعداد ۱ تا ۵، که هر کدام معرف یک گروه و خوشه است، نشان داده شده است؛ بدین صورت که هر خوشه نشان‌دهنده میزان مشخصی از شاخص‌های پیش‌گفته است. باید توجه داشت منطق این روش کشف ویژگی‌های مشترک بین خوشه‌هاست و نه صرفاً ترتیب‌بندی استان‌ها. بنابراین استان‌هایی که در یک خوشه قرار گرفته‌اند، از نظر میزان شاخص‌های بررسی‌شده نزدیک و شبیه به هم هستند.

در ادامه به بررسی هریک از فرضیات تحقیق خواهیم پرداخت. همان‌طور که می‌دانیم برای سنجش رابطه بین دو متغیر کمی از ضریب همبستگی پیرسون یا همان آر استفاده می‌کنیم که عبارت است از ضریب زاویه یا شیب خط رگرسیون دو متغیر کمی که اندازه‌های آنها به صورت اندازه‌های استاندارد بیان شده باشد (ناییبی، ۱۳۸۷: ۱۶۴). گفتنی است از آنجاکه در این تحقیق

¹ Within-groups linkage

با نمونه‌گیری از بین استان‌ها روبه‌رو نبودیم و در تحلیل نهایی به تمام‌شماری آنها پرداختیم و نیز به این دلیل که آمار مربوط به آسیب‌ها نیز به طور کامل اخذ شده است، به سطح معناداری و مقدار p-value که جزئی از آمار استنباطی است نیازی نخواهیم داشت و در تحلیل نهایی صرفاً باید بر شدت روابط تأکید کنیم. جهت اثبات فرضیات تحقیق از همبستگی دو متغیره و ضریب پیرسون کمک می‌گیریم. در جدول بعدی می‌توانیم همبستگی بین تک‌تک متغیرهای مستقل تحقیق را با متغیر وابسته ببینیم.

جدول ۵- همبستگی بین متغیرهای مستقل و وابسته

انحرافات اجتماعی	متغیر وابسته	
	متغیر مستقل	
** - ۰/۵۱۹	پیرسون	سرمایه اجتماعی بستگان درجه یک
۰/۰۰۳	معناداری	
۳۰	تعداد	
* - ۰/۴۴۴	پیرسون	سرمایه اجتماعی دیگر بستگان
۰/۰۱۴	معناداری	
۳۰	تعداد	
* معناداری در سطح ۰/۰۵ (دو دامنه)		
** معناداری در سطح ۰/۰۱ (دو دامنه)		

طبق جدول ۵ باید گفت دو فرضیه تحقیق تأیید شده است. در واقع براساس نتایج همبستگی دو متغیره می‌توان نتیجه گرفت سرمایه اجتماعی مرتبط با خویشاوندان درجه یک تأثیر بیشتری بر پیشگیری از انحرافات اجتماعی دارد. مقدار این ضریب همبستگی مبین آن است که به ازای یک واحد انحراف استاندارد افزایش در «سرمایه اجتماعی بستگان درجه یک»، حدود ۰/۵۲ انحراف استاندارد از میزان انحرافات اجتماعی کاسته می‌شود. در واقع بین این دو متغیر پیوستگی منفی و معکوس محکمی وجود دارد. همچنین به ازای یک واحد انحراف استاندارد افزایش در «سرمایه اجتماعی دیگر بستگان»، حدود ۰/۴۵ انحراف استاندارد از میزان انحرافات اجتماعی کاسته می‌شود. بنابراین بین این دو متغیر نیز پیوستگی معکوس متوسطی وجود دارد. در ادامه به کمک رگرسیون چندمتغیره به بررسی مدل نظری تحقیق خواهیم پرداخت. فرمول خط رگرسیون به شرح زیر است که در بررسی فرضیات به توضیح آن خواهیم پرداخت:

$$Y = a + b_1(x_1) + b_2(x_2) + \dots + b_n(x_n)$$

فرضیه اصلی تحقیق بیان می‌کند که بین «سرمایه اجتماعی خانوادگی» و «انحرافات اجتماعی» رابطه غیرمستقیم و معکوس وجود دارد. در واقع با افزایش میزان سرمایه اجتماعی خانوادگی، انتظار داریم انحرافات اجتماعی کاهش پیدا کند. آزمون این فرضیه در جدول ۶ آمده است و فرمول خط رگرسیون مربوط به آن نیز ذکر شده است.

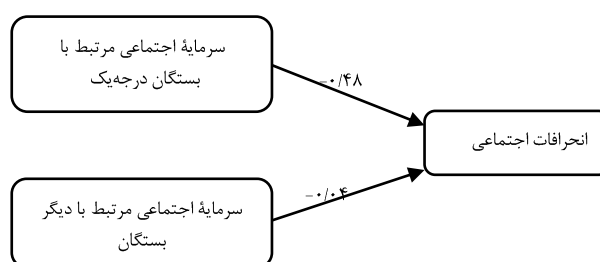
تأثیر سرمایه اجتماعی خانوادگی بر انحرافات اجتماعی

جدول ۶. نتایج رگرسیون «سرمایه اجتماعی خانوادگی» و «انحرافات اجتماعی»

متغیرها	B	Beta	t	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
ثابت (constant)	۱۶۱/۶۱۲		۳/۴۴۰	۰/۵۱۹	۰/۵۱۹	۰/۲۱۶	۱۷/۲۷۹۰۹
سرمایه اجتماعی بستگان درجه یک	-۲/۴۰۰	-۰/۴۸۳	-۱/۶۴۲				
سرمایه اجتماعی دیگر بستگان	-۰/۱۷۱	-۰/۰۴۳	-۰/۱۴۶				

سرمایه اجتماعی بستگان درجه یک) $۲/۴ - ۶/۱۶۱ =$ انحرافات اجتماعی (سرمایه اجتماعی دیگر بستگان) $۰/۱۷ -$ در تفسیر نتایج به دست آمده در جدول تحلیل رگرسیون و براساس فرمول خط به دست آمده، باید گفت وقتی دیگر متغیرها در استانها صفر باشد (آنها را در نظر نگیریم)، میزان انحرافات اجتماعی $۱۶۱/۶$ است. همچنین به ازای یک واحد افزایش در «سرمایه اجتماعی بستگان درجه یک»، حدود $۲/۴$ واحد از میزان «انحرافات اجتماعی» کاسته می شود؛ و به ازای یک واحد افزایش در «سرمایه اجتماعی دیگر بستگان»، حدود $۰/۱۷$ واحد از میزان «انحرافات اجتماعی» کاسته می شود؛ در تفسیر مقدار ضریب تعیین (R^2) نیز باید گفت ۲۷ درصد از تغییرات متغیر وابسته «انحرافات اجتماعی» را متغیرهای مستقل جدول تبیین می کنند.

در پایان این قسمت رابطه بین هریک از شاخصهای اصلی تحقیق را در قالب مدل نظری نشان خواهیم داد. در این مدل، میزان و جهت تأثیرگذاری هریک از متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته مشخص شده است.

شکل ۲. مدل آزمون شده تأثیر سرمایه اجتماعی خانوادگی بر میزان انحرافات اجتماعی

طبق مدل نظری اثبات شده ای که ملاحظه می کنید، دو فرض اصلی تحقیق که نشان دهنده تأثیر غیرمستقیم سرمایه اجتماعی خانوادگی بر میزان انحرافات اجتماعی بود، تأیید شده است. البته باید توجه داشت که تأثیر سرمایه اجتماعی مرتبط با دیگر بستگان بر میزان انحرافات

اجتماعی، هرچند مطابق با فرضیه دوم تحقیق بوده است، مقدار آن چندان درخور اعتنا نیست. علی‌رغم این موضوع، از آنجاکه فرض سوم تحقیق بر این نکته تأکید داشت که اثر «سرمایه اجتماعی مرتبط با بستگان درجه یک» بر میزان انحرافات اجتماعی قوی‌تر از اثر «سرمایه اجتماعی مرتبط با دیگر بستگان» بر آن است، تأثیر اندک و تا حدی غیرمؤثر سرمایه اجتماعی مرتبط با دیگر بستگان، بر میزان آسیب‌های اجتماعی در سطح استان‌های کشور، خود مؤید فرضیه سوم پژوهش خواهد بود.

در نهایت، طبق نتایج کلی حاصل‌شده، باید اذعان داشت در استان‌هایی که میزان سرمایه اجتماعی خانوادگی بالاتر است، شاهد وقوع میزان کمتری از آسیب‌های اجتماعی بوده‌ایم. البته باید توجه داشت نتیجه به‌دست‌آمده، روند کلی هم‌تغییری میان متغیرهای مندرج در فرضیه را تأیید می‌کند و وضعیت تمام استان‌ها با لحاظ فاکتورهای دیگری توجیه‌پذیر است؛ از جمله می‌توان به استان گیلان و کرمانشاه اشاره کرد که در اولی با وجود پایین بودن سرمایه اجتماعی خانواده جرم و کج‌روی پایین است و در دومی با وجود جرم و کج‌روی بالا میزان سرمایه اجتماعی خانواده درجه یک بالاست. به نظر می‌رسد دخالت متغیرهای اجتماعی-فرهنگی مختلفی همچون عصبیت قومی، منازعات محلی، میزان تحصیلات، پیوندهای طایفه‌ای، وضعیت اقتصادی و...، که بر برخی انحرافات اجتماعی اثرگذار است، توجیه‌کننده این موارد خاص باشد. از این‌رو، باید در پژوهش‌های جداگانه‌ای تأثیر دیگر متغیرها که در پژوهش حاضر کنترل نشده‌اند در تحلیل موردهای استثنایی بررسی کرد.

بحث و نتیجه‌گیری

مبحث سرمایه اجتماعی و تأثیر آن بسیار گسترده و وسیع است و نظریه‌پردازان زیادی در این حوزه به تفکر پرداخته‌اند. در این مقاله سعی کردیم از این میان به تأثیری که سرمایه اجتماعی به طور اعم و سرمایه اجتماعی خانوادگی به طور اخص بر میزان آسیب‌های اجتماعی و کج‌روی‌ها در سطح جامعه دارد بپردازیم. اگر برآیند کنش متقابل انسان‌ها را سرمایه اجتماعی بنامیم، توجه به روابط بین خانواده‌ها و پیوندهای بین‌اعضای شبکه خویشاوندی، از یک نگاه، باعث فراهم‌آوری سرمایه اجتماعی برای اعضا می‌شود. نتایج تحقیق حاکی از آن است که در استان‌های دارای سرمایه اجتماعی خانوادگی پایین، با میزان کج‌روی‌ها و انحرافات اجتماعی بیشتری در مقایسه با استان‌های دارای سرمایه اجتماعی خانوادگی بالا روبه‌رو بوده‌ایم. با اینکه این همبستگی بین سرمایه اجتماعی و انحرافات قوی نبوده است و این موضوع خود مبین وجود دیگر عوامل مؤثر بر بروز انواع آسیب‌های اجتماعی در سطح جامعه خواهد بود، نمی‌توان نقش این عنصر کلیدی را نادیده گرفت.

حتی اگر در دنیای امروز این تصور وجود داشته باشد که با شدت‌یافتن روند صنعتی‌شدن جوامع و تقویت خانواده هسته‌ای و پذیرش این نوع خانواده به منزله شکل مطلوب خانواده،

شبکه روابط بین خانواده‌ها، اعتبار و قدرت خود را از دست بدهد، اما در بسیاری از کشورها از جمله ایران، این موضوع به طور کامل تحقق پیدا نکرده است. در واقع در کشور ما هنوز خانواده در جایگاه یکی از ارکان اصلی نظام اجتماعی، نقش‌ها و کارکردهای گوناگونی برعهده دارد. با وجود این نمی‌توان منکر کاهش سرمایه اجتماعی مرتبط با خانواده در ایران در سال‌های اخیر شد. بی‌تردید تضعیف و فرسایش سرمایه اجتماعی در جامعه ایرانی و به دنبالش در خانواده ایرانی، جای مطالعه و تحلیل بیشتر جهت فهم تأثیر آن بر ساخت جامعه را دارد که تصور می‌رود در این مقاله فقط به بخشی از آن اشاره شده است. به علاوه، با توجه به اینکه تحقیق حاضر مطالعه‌ای مقطعی به شمار می‌رود، تداوم چنین پژوهش‌ها و مطالعاتی در بعد زمان می‌تواند روند تغییرات سرمایه اجتماعی را در سطح ملی آشکار کند. آگاهی از این روند خواهد توانست برای تبیین بسیاری از موضوعات پیش روی اندیشمندان حوزه‌های و مختلف به‌ویژه علوم اجتماعی کمک شایانی باشد.

به دلیل ابعاد متکثر و متعدد مرتبط با موضوع سرمایه اجتماعی خانوادگی و ارتباط آن با انحرافات اجتماعی، پیشنهاد می‌شود محققان دیگر در زمینه روابط میان این بعد از سرمایه اجتماعی (با تأکید بر روابط خانوادگی و خویشاوندی) و انحرافات خاص به تحقیق بپردازند؛ چراکه در داده‌های ملی در برخی مناطق که روابط خویشاوندی قومی زیادی وجود دارد، برخی جرائم خاص نیز فزون‌تر است. این روابط لزوماً به رخدیدن نتیجه‌ای که در مقاله حاضر گرفته شده منجر نمی‌شود، بلکه به نظر می‌رسد ماهیت انحرافات مذکور نیز متفاوت است و بیشتر به نزاع‌ها یا مناقشات معطوف است که از شدت روابط خویشاوندی برآمده است نه فقدان آن. در برخی موارد، این نزاع‌ها با خشونت‌ها و درگیری‌های گروهی نیز همراه است. به منظور بررسی دقیق‌تر چنین مواردی، لازم است در قالب پژوهش‌های مستقلی به بحث از روابط میان آنها پرداخت. فرسایش تدریجی سرمایه‌های اجتماعی در ایران هم تحت تأثیر کاهش ارزش جایگاه خانواده‌ها در تأمین هنجارها و الزامات و تعهدات ناشی از آن در روابط متقابل میان اعضاست و هم به صورت معکوس در کاهش سرمایه اجتماعی خانواده‌ها اثرگذار است. در تبیین یافته‌های پژوهش حاضر باید توجه کرد که در برخی موارد افزایش سرمایه‌های اجتماعی به دلیل وجود زمینه‌های تعهدآور و هنجارآفرین دیگری (از جمله عصبیت‌های فرهنگی یا قومی) می‌تواند آسیب‌هایی نیز در پی داشته باشد، اما روند کلی به نحو معناداری حاکی از روابط غیرمستقیم میان انحرافات و آسیب‌ها و شدت سرمایه اجتماعی خانوادگی است. سرمایه اجتماعی مرتبط با بستگان درجه یک تأثیر بیشتری بر میزان کاهش انحرافات در مقایسه با سرمایه اجتماعی مرتبط با دیگر بستگان دارد. یافته‌های به‌دست‌آمده در کنار مبنای نظری فرضیات تحقیق، حکایت از تعیین‌کنندگی سرمایه اجتماعی مربوط به شبکه روابط خویشاوندی خصوصاً سرمایه‌های

مربوط به خانواده درجه‌یک در نظام اجتماعی ایرانی دارد که گرچه در حال کاهش است، همچنان جایگاه تأثیرگذاری بر نظام تعهدات و انتظارات هنجارین در شبکه تعاملات اجتماعی دارد.

منابع

- اعتمادی فرد، سیدمهدی (۱۳۹۲الف) «بررسی جامعه‌شناسانه اعتماد سیاسی-اجتماعی دانشجویان در ایران (با تأکید بر تحلیل ثانویه چند پیمایش ملی)»، *فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران*، دوره ششم، شماره ۳: ۲۷-۵۴.
- اعتمادی فرد، سیدمهدی (۱۳۹۲ب) «وضعیت اعتماد عمومی اساتید دانشگاه‌ها به کارگزاران نظام جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، دوره دوم، شماره ۲: ۲۲۵-۲۴۶.
- باباخانی، فرهاد (۱۳۸۸) بررسی عوامل مؤثر بر احساس امنیت در سطوح خرد و کلان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهیدبهشتی.
- بیکر، ترز. ال (۱۳۸۹) *نحوه انجام تحقیقات اجتماعی*، ترجمه هوشنگ ناییبی، تهران: نی.
- تاجبخش، کیان، مراد ثقفی و مسعود کوهستانی‌نژاد (۱۳۸۲) «سرمایه اجتماعی و سیاست‌های اجتماعی (بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی در ایران امروز)»، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، دوره سوم، شماره ۱۰: ۱۵۵-۲۰۰.
- دواس، دی. ای (۱۳۸۵) *پیمایش در تحقیقات اجتماعی*، ترجمه هوشنگ ناییبی، تهران: نی.
- شارع‌پور، محمود (۱۳۸۰) «مدل‌سازی معادله ساختاری»، *فصلنامه علوم اجتماعی*، شماره ۱۳ و ۱۴: ۲۰۵-۲۳۲.
- شریفیان ثانی، مریم (۱۳۸۰) «سرمایه اجتماعی؛ مفاهیم اصلی و چهارچوب نظری»، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، سال اول، شماره ۲: ۵-۱۸.
- عباس‌زاده، محمد، موسی سعادت‌ی و نصیبه دلیرهروی (۱۳۹۱) «سنجش میزان همسرآزاری و عوامل مؤثر بر آن با تأکید بر سرمایه اجتماعی»، *بررسی مسائل اجتماعی ایران*، دوره سوم، شماره ۲: ۱۷۹-۱۵۳.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹) *پایان نظم؛ سرمایه اجتماعی و حفظ آن*، ترجمه غلام‌عباس توسلی، تهران: جامعه ایرانیان.
- فیلد، جان (۱۳۸۵) *سرمایه اجتماعی*، ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رضانی، تهران: کویر.
- گلچین، مسعود و علی‌حیدر حیدری (۱۳۹۱) «خشونت بین فردی و سرمایه اجتماعی در خانواده و مدرسه: مطالعه‌ای اجتماعی در دبیرستان‌های پسران هنرآباد لرستان» *مجله مسائل اجتماعی ایران*، دوره سوم، شماره ۱: ۱۷۷-۲۱۲.

مبارکی، محمد (۱۳۸۳) رابطه بین جرم و سرمایه اجتماعی، پایان نامه کارشناسی ارشد پژوهش اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی.

ملاحسنی، حسین (۱۳۸۱) بررسی رابطه بین میزان سرمایه اجتماعی و نوع دینداری در بین دانش آموزان سال سوم دبیرستان در استان گلستان، پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه شناسی، دانشگاه تربیت مدرس.

نایی، هوشنگ (۱۳۸۷) *برنامه کامپیوتری آمار در علوم اجتماعی*، اس پی اس اس، تهران: روش.

Coleman, J. S. (1988) "Social Capital in the Creation of Human Capital", *American Journal of Sociology*, 94: 95-120.

Krisotakis & Gamaranikow, E. (2004) "What is Social Capital and How Does It Relate to Health", *International Journal of Nursing Studies*, 41: 43-50.

Lin, N. (2001) *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*, New York: Cambridge University Press.

Narayan, Epa (1998) "*Global Social Capital Servey*", Prem, World Bank, 1-10.

Spelleberg, Ann (2001) *Social Policy; Framework for the Measurement of Social Capital in New Zealand*, Assisted by the Social Capital Programme Team.

Wellman, Barry (1988) Structural Analysis: From Method and Metaphor to Theory and Substance, in *Social Structures: A Network Approach*. Cambridge, B. Wellman & S. D. Berkowitz (Ed.), Cambridge University Press.